

3. Головащенко С. І. Західноєвропейська біблійна критика в київській академії : досвід сприйняття (друга половина XIX – початок XX ст.) / С. І. Головащенко // Наукові записки НаУКМА. – Т. 63. Філософія та релігієзнавство. – К. : «КМ Академія», 2007. – С. 79–83.
4. Головащенко Сергій. Структура викладання бібліологічних дисциплін у Київській духовній академії, її ідеологія та методика (кінець XIX – початок XX ст.) / Сергій Головащенко // Київська Академія. Випуск 7. – К. : «КМ Академія», 2009. – С. 44–53.
5. Головащенко Сергій. Філософські та богословські засади західноєвропейської біблеїстики : досвід критики та рецепції в КДА (друга половина XIX – початок XX ст.) / Сергій Головащенко // Могилянські історико-філософські студії. – К. : «КМ Академія», 2008. – С. 188–213.
6. Покровский Ф. Я. По поводу возражений современной критики против существования Моисеева закона ранее древнейших пророков-писателей (Речь, произнесенная на годичном акте Киевской Духовной Академии 15 октября 1889 г.) / Ф. Я. Покровский // Труды Киевской духовной академии. – 1890. – Т. I. – № 1. – С. 61–98.
7. Покровский Ф. Учебник библейской истории Ветхого Завета, доктора Августа Келера, орд. профессора Богословия в Эрлангене. Т. I. с. 1 – 498. Эрланген. 1875 г. Т. II. с. 1–472. Эрл. 1884. Т. III. с. 1–674. Эрланген и Лейпциг. 1893 / Ф. Покровский // Труды Киевской духовной академии. – 1894. – Т. II. – № 8. – С. 630–663; Т. III. – № 9. – С. 146–170.
8. Рыбинский В. П. Библейская ветхозаветная критика / В. П. Рыбинский // Труды Киевской духовной академии. – 1908. – т. III. – № 12. – С. 575–613.
9. Рыбинский В. П. Вавилон и Библия (по поводу речи Делича «Babel und Bibel») / В. П. Рыбинский // Труды Киевской духовной академии. – 1903. – № 5. – С. 113–144.

S. Golovashchenko

HISTORICAL BIBLICAL CRITICISM AND BIBLICAL HISTORY TEACHING IN KYIV ACADEMY ON THE END OF XIX – BEGINNING OF XX CT. (F. POKROVSKY'S AND V. RYBINSKY'S EXPERIENCE)

Kyiv biblicistic tradition's position in the issues of historical biblical criticism and biblical history teaching, which was discovered during polemics with representatives of west-european racionalistic biblicistics.

Keywords: biblical studies, biblical history, historical biblical criticism, Kyiv Theological academy.

УДК 23/28+330.341.1

Тарас Борозенець

ПРОБЛЕМА РЕЛІГІЙНОГО ПІЗНАННЯ В СУЧАСНОМУ ХРИСТІЯНСТВІ

Статтю присвячено розгляду фундаментальних викликів, які постають перед сучасним християнством не в умоглядній, а в екзистенційно-практичній площині. Які відповіді пропонують основні напрями християнства на запити людства XXI ст.? Чи може пізнання Бога бути дієвою відповіддю на людські потреби? Наскільки сьогодні взагалі можливе релігійне пізнання? Адекватні відповіді на ці запитання можливі, на думку автора, лише на шляху феноменологічно-компаративного аналізу зовнішнього та внутрішнього аспектів існування християнства в постмодерному світі.

Ключові слова: релігійне пізнання, християнство, православ'я, католицизм, протестантизм, науково-технічний прогрес, постмодернізм, секуляризація, дехристиянізація, модернізм, консерватизм, екуменізм.

У християнській традиції весь комплекс життя зумовлений, натхнений, спрямований і навіть ототожнений з процесом релігійного пізнання через віру, шляхом якої християнин сподівається

поєднатися з самим Богом як уседосконалим буттям і безмежним джерелом усіх благ. На цьому шляху християнин натрапляє на ряд перешкод, пов'язаних із його залученістю як до

церковної, так і до світської сфер. У житті сучасного соціуму ці сфери життєдіяльності людини досить часто ігнорують одна одну й навіть конфліктують. У зв'язку з цим перед християнством XXI ст. постають аж ніяк не уможлядні, а цілковито екзистенційно-практичні проблеми: Чи може пізнання Бога бути відповіддю на потреби людини в сучасних умовах? Наскільки сьогодні взагалі можливе релігійне пізнання? Адекватні відповіді на ці питання можливі, на нашу думку, лише шляхом феноменологічно-компаративного аналізу зовнішнього та внутрішнього аспектів існування християнства в сучасному світі.

Суспільство нині опинилось у радикально сцієнтистсько-техногенній ситуації. Наука й техніка пронизують усі аспекти життя. У наш час науково-технічний прогрес – це фундаментальний фактор, який не лише повністю конститує зовнішньо-матеріальний образ сучасної цивілізації, а й цілковито визначає її глибинні теоретичні засади – її метафізику. Сьогодні метафізику фактично підмінено науковою картиною світу.

Для сучасної парадигми раціональності, яку в літературі називають постмодерністичною, характерний брак протистояння й навіть чіткого розрізнення суб'єкта й об'єкта наукового процесу. Світ стає вкрай суб'єктивним, релятивним, дискретним, аієрархічним, плюралістичним, діалогічним (синергетичним), врешті, нігілістично ірраціональним [2, с. 48–63; 5, с. 63–95]. Ця картина світу радикально суперечить картині світу класичної науки.

Інакше зараз розв'язано й проблему співвідношення віри та розуму, які розглянуто як принципово різні, а тому унікальні й рівноправні сфери життєдіяльності суспільства та досвіду особистості. У ліберально-плюралістичному світі релігійний досвід віри й наукові знання розуму проголошені однаково істинними та рівноцінними, вони вже не протистоять одне одному. Здавалося б, релігія має святкувати перемогу – протиставлення віри та розуму, релігії та науки відходить у минуле. Проте з інтенсивним розвитком науково-технічного комплексу й утвердженням на його основі нової наукової парадигми світу безпосередньо пов'язане посилення процесів секуляризації в сучасному суспільстві. Науково-технічний прогрес пропорційний до зменшення впливу християнства на суспільне життя. Що далі розвиваються наука й техніка, то більше релігія обмежується сферою особистого життя, стає тільки персональною справою, втрачаючи реальні можливості впливати на процеси суспільного розвитку. Під дією НТП сукупність цінностей, колись даних суспільству християнством, фактично втрачає своє цивілізаційно-творче значення. Під впливом секуля-

ризації невпинно девальвується християнський світогляд та спосіб життя. Християнство не надихає вже сучасну культуру, економіку, політику, переважно обмежившись приватною сферою життя людини.

За умов посилення контактів між народами, утвердження в людському співтоваристві функціональності універсальних норм і принципів співжиття формується уявлення про християнство як лише одну з кількох можливих культур, як певною мірою фольклорне явище. Поглиблення диференціації християнства призводить до того, що воно втрачає інтегративну роль у суспільному житті й може перетворитися на чинник суспільного розпаду, що, безумовно, суперечить глобалізаційним процесам сучасного суспільства. Тому владні структури сьогодні докладають зусиль до того, щоб зробити релігію складовою лише приватного й сімейного життя людини, тим самим витіснивши її на периферію суспільної функціональності.

Секуляризується також побутовий устрій життя. Все більше вірян під впливом секулярних тенденцій суспільного розвитку втрачають глибину віри, хоч і не поривають зв'язків з релігією. Унаслідок урізноманітнення тлумачень у плюралістично-диференційованому християнстві знецінюються євангельські істини. Набуває поширення феномен так званого християнського вільнодумства й одночасної втрати, особливо серед інтелігенції, певності в істинності настанов віровчення. Культові дії й обряди все частіше практикують не через їхній духовний зміст, а лише через видовищність або переконаність у тому, що таких дій вимагає причетність до певного релігійного напрямку. Більше вірян віддають перевагу телевізійному квартирному богослужінню перед храмовим. Зростає кількість позацерковних християн, які, визнаючи Ісуса Христа за Бога, не дотримуються традиційних форм культової поведінки, розглядаючи їх як данину язичництву. З'являються «християни», які розглядають Ісуса Христа тільки як видатну земну людину й мудреця.

Християнство втрачає роль морального імперативу повсякденної життєдіяльності своїх вірних. Адже спостерігаємо підміну орієнтацій на моральні цінності орієнтаціями на матеріальні. Усе більшого поширення серед вірян набуває далека від релігійних моральних настанов релятивістська індивідуалістична етика. Люди все рідше дотримуються встановлених церквою норм регулювання особистого життя (заборони абортів, шлюбів з іновірцями, розлучень тощо). Поширене дотримання не етики, а етикету християнства з огляду на традицію, на громадську думку; бракує альтернативних етикетних норм. Нові покоління менш прихильні до релігії; відчутна

гостра нестача осіб, які бажають стати служителями культури чи прийняти чернецтво.

Глибока системна криза, яку сьогодні переживає релігія, суттєво відрізняється від тих кризових ситуацій, у яких вона опинялася раніше. Якщо до сьогодні кризові ситуації в історії християнства стосувалися лише деяких регіонів, то в епоху глобалізації, зумовленої розгортанням НТР, цей процес набув універсального характеру.

Це змушує церкву модернізувати традиційне вчення та способи практичної діяльності щодо всього комплексу суспільно-актуальних проблем, перш за все – до проблеми світоглядного самовизначення людини в умовах розгортання науково-технічного прогресу. Утім, незважаючи на всі антирелігійні тенденції, християнство й релігія загалом займає важливе місце в житті сучасного суспільства України, про що переконливо свідчать соціологічні дані. Це сприятлива передумова для активної антисекуляризаційної діяльності, яку сьогодні розгорнули представники релігійного світогляду.

Для релігії, в західному світі репрезентованої переважно християнськими деномінаціями (православ'я, католицизм та протестантизм), нинішній стан справ украй не вигідний, особливо порівняно зі сприятливими умовами її існування в минулому. Тому християнські церкви всіляко намагаються відновити свої домінуючі позиції в житті суспільства. Заперечуючи сучасний, багато в чому майже дехристиянізований світ, і, відповідно, постмодерний світогляд, який лежить в його основі, християнська теологія намагається захистити традиційну парадигму раціональності, яка вірить у радикально-абсолютний статус істини й водночас визнає певну обмеженість людського розуму. Для того, щоб вижити в сучасному світі та зрештою перемогти його, християнство, з одного боку, мусить пристосовуватися до нових умов існування шляхом самоідентифікації, що пов'язана з переглядом та загрожує відмовою від традиційних поглядів, а з другого, прагне зберегти цілковиту вірність своїм традиційним засадам, без яких утратило б автентичність. Цю дилему три християнські конфесії розв'язують по-різному, залежно від звичного для кожної з них способу додання проблеми співвідношення віри та розуму.

Сучасні протестантські богослови активно осмислюють постмодерну ситуацію. Вони наголошують на значущості інтерпретаційного (герменевтичного) методу витлумачення Об'явлення. Протестантська теологія кінця ХХ ст., як і наука, долає різке протиставлення суб'єкта й предмета дослідження. Звернення до Священного тексту набуває форми діалогу людини й Бога. Замість метанаративності у стосунках з'являється плю-

ралістичність. Криза класичної наукової раціональності виражена в подоланні позаісторичності, абсолютності тверджень, монологічності. Зміст тексту тепер не позалюдський, а зумовлений тим, хто його витлумачує [1, с. 197–198]. Фактичне прийняття протестантизмом постмодерністичного тлумачення проблеми віри та розуму можна пояснити властивим для нього кардинальним індивідуалістичним у питаннях віровчення.

Сучасному католицизму властиве визнання як предметної, так і методологічної різниці між вірою та розумом й одночасне постулювання абсолютного статусу істини віри, отже, їхньої ієрархічної переваги над відносними істинами науки. Разом з тим, підкреслено законну автономність людського розуму за умови, що він не перевищуватиме своїх повноважень, тобто не входить у сферу компетенції віри [6, с. 65–70]. Для досконалої реалізації своїх природних потенцій розум має цілковито покладатися на католицьку церкву, яку очолює римський понтифік, незаперечний авторитет у питаннях віровчення й моралі. У вченні про папу проявляється обмежений суб'єктивізм католицизму. Така позиція дозволяє католицькій церкві проводити доволі гнучку та зважену політику щодо сучасного світу, зберігаючи вірність традиційним засадам і тому залишаючись на певній дистанції від цього світу.

Православ'я, виходячи зі свого бачення проблеми віри та розуму, не просто не сприймає, а й анафемує постмодернізм як вияв глобальної апостасії сучасного світу. Православна церква й далі стверджує абсолютну істинність Об'явлення, яке досягають вірою, вершиною розумової діяльності. Віра – це основа, енергія та завершальна мета знання розуму. Розумове знання – вираження й результат віри. Віра та розум це не дві окремі сфери життя, вони утворюють взаємопроникну органічну єдність. Нероздільний синтез віри й розуму дає православну картину реальності, яку сприймають як незаперечну абсолютну істину з властивими їй апофатизмом, органічністю, цілісністю, ієрархізмом, універсалізмом. У цій перспективі науку тлумачать як сферу діяльності формально-логічного розуму, а тому принципово відносну реальність, яка через свою неповноцінність має бути підпорядкована вірі [3, с. 75–76].

Таким чином, протестантизм, католицизм та православ'я у ставленні до світу й тепер керуються традиційними засадами: православ'я розв'язує проблему віри та розуму діалектично, католицизм – формально-логічно з елементами суб'єктивізму, протестантизм – суб'єктивістично з відчутними елементами формально-логічного раціоналізму. Усе це свідчить про відчутну консервативність феномену релігії, не властиву

швидкозмінному й багатоманітному сучасному світові. Серед основних напрямів християнства нема єдності в розумінні проблеми співвідношення віри та розуму, тому кожен з них визначає власне специфічне ставлення до сучасного постмодерного світу, по-своєму пристосовуючись до нього.

У християнстві співіснують різні – аж до протилежності – концепції релігійного пізнання, співвідносні з традиційними варіантами розуміння проблеми віри та знання, зумовлені відповідними догматичними вченнями про Бога в католицизмі, протестантизмі та православ'ї.

Для католиків Бог – це абсолютно актуальна чиста сутність, яка безмежно перевищує все створене буття, тому недосяжна для нього. Сутність Божа диференційована в собі через співвідношення з самою собою. Три божественні особи (персони) Отця, Сина і Святого Духа конституційовані як внутрішньо сутнісні відношення. Ненароджений Отець народжує Сина. Син народжується від Отця. Дух Святий походить від Отця й Сина як однієї причини. Відповідно до такого супранатуралістичного розуміння Абсолюту в католицизмі сьогодні домінує схоластичний, тобто опосередкований теоретико-раціоналістичний або інтелектуалістичний шлях пізнання Бога з його творінь, Святого Письма та Святого Переказу, сформульованого Томою Аквінським - офіційної доктрини сучасної Римо-католицької церкви [4, с. 28—112, 348—428]. Слід зазначити, що впливовою альтернативою томістського інтелектуалізму в католицькій церкві довгий час був шлях екзистенційно-містичного, безпосередньо-досвідного пізнання Бога, обґрунтований ще святим Августином і досі сповідуваний у францискансько-августиніанській традиції.

Для Лютера та Кальвіна Бог – це безмежно велична істота, перед якою має зникнути будь-яке людське Я. Саме пафосом величі живого Бога надихалася протестантська реформація з її запереченням всього людського. «Все від Бога – ніщо від людини» – ось гасло первісного протестантизму. Тому спасіння, за переконанням протестантів, можливе лише вірою, лише через Письмо, лише благодаттю Божою. Проте парадоксальний факт полягає в тому, що в результаті, здавалось би, повного заперечення суб'єкта, протестантизм врешті прийшов до його абсолютного ствердження в релігійному пізнанні. Заперечення Святого Переказу як об'єктивного способу тлумачення Біблії штовхнуло протестантизм до крайнього суб'єктивізму на шляху пізнання надприродної істини, що можна виразити в формулі: «Все від Бога – через людину». Якщо для протестантизму релігійне пізнання цілковито визначене особистою вірою людини, яка осягає Бога суто за допомогою Святого Пись-

ма, то в католицизмі для досягнення істини, окрім віри та Святого Письма, необхідні також добродійні справи та звернення до Святого Переказу, який, до того ж, визначений та утверджений авторитетом папи римського.

Згідно з догматичним ученням православної церкви, Бог постає у трьох уседосконалі особах (іпостасях) Отця, Сина і Святого Духа, які рівним чином увиразнюють єдину божественну сутність. Сутність Божа – це безмежне джерело божественних дій (енергій) стосовно творіння. Кожна Божа особа це унікальний образ буття сутності. Особи спрямовують енергії, що еманують із сутності. Таким чином, із православної точки зору, через безпосередню явленість у світі своїми енергіями (благодаттю) неосяжний Бог може бути досвідно осягнений усім людським єством, тобто розумом, волею й почуттям, сконцентрованими в серці. Тому православ'я проголошує абсолютний примат містико-досвідного, кордоцентричного пізнання вірою через причастя благодатними божими енергіями. Раціонально-логічне мислення постає тут лише як один з багатьох, аж ніяк не першочерговий бік інтегрального богопізнання; воно недосконале, часткове й не спасительне знаряддя не лише релігійного, а й пізнання загалом. Визнаючи разом із католиками принципову потребу пізнання надприродної істини вірою та добродійними справами зі Святого Письма та Переказу, православні, проте, не визнають абсолютним авторитетом у питаннях віри жодної земної інстанції. Охоронцем богооб'явленої Духом Святим істини в православ'ї вважають не папу, не єпископа, не синод і навіть не вселенський собор, а весь православний люд, органічну єдність ієрархії та мирян.

Концепції релігійного пізнання трьох основних напрямів християнства – це доволі цілісні й автономні теоретичні конструкти, які практично неможливо об'єднати в єдину несуперечливу систему.

У сучасному світі дуже гостро постає проблема світоглядного самовизначення людини. У релігійній сфері це проблема релігійного самовизначення або ж релігійного самопізнання. За своєю життєствердною природою людське самовизначення потребує єдино-універсальних світоглядних засад, яких не може дати вкрай релятивний, плюралістичний світогляд постмодерної доби. Функції формування та поширення таких засад у західному світі завжди виконувала християнська релігія, вчення про Бога як фундаментальну основу буття всесвіту та людини; вона й зараз намагається це робити, зустрічаючи на шляху ряд як зовнішніх, так і внутрішніх перешкод.

До зовнішніх перешкод належить розвиток науково-технічного комплексу та сформований

на його основі секулярний світогляд. Головною ж внутрішньою перешкодою постає брак одно- значно окресленого шляху релігійного пізнання та релігійного життя взагалі в сучасному християнстві (не говоримо вже про релігію загалом). Це велика спокуса як для вірних членів тої чи іншої християнської конфесії, так і для біля- та позацерковних людей. В умовах поліконфесійності та полірелігійності людям, які відчувають потребу релігійного життя, але ще не обрали віросповідання, особливо важко визначити шлях і засоби вдоволення цієї потреби.

Спроба розв'язання проблеми – сучасний екуменічний рух. Його представники намагаються об'єднати розділені християнські конфесії, а в ідеалі навіть усі релігії на основі єдиного спільного віровчення, яке б одночасно дозволяло кожному учасникові не відмовлятися від своїх традиційних переконань. На думку ряду дослідників, екуменізм передбачає прийняття фундаментальних принципів постмодерного світогляду – плюралізму, релятивізму та, врешті-решт, нігілізму, й тому насправді втілює постмодернізм у релігійній сфері. Домінантну протестантську складову екуменічного руху пояснюють традиційною для протестантизму релятивістською суб'єктивністю, яка не визнає необхідності єдиної, чітко сформульованої традиції теологічного дискурсу (Переказу). Це споріднює су-

часний ліберально-єкуменічний протестантизм із сутнісними засадами постмодернізму.

Спроба переважно протестантських течій у рамках екуменічного руху виробити єдине християнське віровчення й на його основі створити єдину універсальну (єкуменічну) церкву навряд чи може змінити релігійну ситуацію на краще через аморфну абстрактність як цього вчення, так і самого екуменічного руху. Як свідчить історія, тенденції до релігійної диференціації та дроблення стали й домінуючі; тенденції ж до зближення та поєднання релігій, у зв'язку зі спротивом об'єктивних традиціоналістських орієнтацій, інституційної організації та суб'єктивного небажання, вкрай проблематичні. Тому екуменізм приречений на те, щоб залишатися більше ідеєю, ніж реальністю.

Отже, залучення людини до інтенсивного релігійного пізнання здається вкрай проблематичним як у внутрішньому, так і в зовнішньому аспектах буття релігії в нинішніх культурно-цивілізаційних умовах. Тому вкрай актуальне завдання для традиційних християнських напрямів – виробити не позірну, а справді єдину відповідь на виклик сучасної антропологічної кризи, що передбачає готовність до чесного, відповідального діалогу й відмови від своїх хибних переконань на користь істинних.

1. Віра і розум – двоє крил людського духу. Матеріали наукового колоквиуму по енцикліці папи римського Івана Павла II «Віра і розум». – К. : Світ знань, 2001. – 256 с.
2. Лук'янець В. С., Соболев О. М. Філософський постмодерн / В. Лук'янець, О. Соболев. – К. : Абрис, 1998. – 350 с.
3. Юбилейный архиерейский собор Русской Православной Церкви. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви. / Юбилейный архиерейский собор Русской Православной Церкви. – М. : Красная звезда, 2000. – 112 с.

4. Фома Аквинский. Сумма теологии. Часть первая. Вопросы 1– 64. / Фома Аквинский ; [пер. А. В. Апполонова]. – М. : Издатель Савин С. А., 2006. – 816 с.
5. Хайдеггер М. Время и бытие. Статьи и выступления. / М. Хайдеггер; [пер. и составление В. В. Библихина] – М. : Республика, 1993. – 437 с.
6. Энциклика Вера и разум его святейшества папы римского Иоанна Павла II. / Иоанн Павел II. – М. : Издательство Францисканцев, 1999. – 150 с.

T. Borozenets

THE PROBLEM OF RELIGIOUS KNOWLEDGE IN THE CONTEMPORARY CHRISTIANITY

The article devotes to the research of the fundamental challenges, which are standing up before contemporary Christianity, not in theoretical, but in fully existential and practice area. What answers do the main Christian streams propose to demands of humanity of XXI century? Can knowledge of God be the actuate response on these needs? The necessary answers on all these questions are possible, to author's opinion, only on the way of phenomenological comparative analysis of extern and intern aspects of existence of Christianity in postmodern world.

Keywords: Religious Knowledge, Christianity, Orthodoxy, Catholicism, Protestantism, scientific and technical progress, postmodern, secularization, de-Christianization, modernism, conservatism, ecumenism.